

JESLIČKY. Narození Ježíše Krista v betlémském chlévě patřilo od počátku k nejčastějším motivům křesťanského výtvarného umění. Zobrazení této události lze nalézt již v římských katakombách.

Krista v jeslích připomíná svátek Panny Marie "ad praesepe" (tj. u jeslí) slavený v římské bazilice Panny Marie Větší. Jako relikvie je zde uložena část dřevěných jeslí, pocházejících údajně z Betléma. Právě v tomto kostele se v 5. stol. začala slavít mše svatá ze slavnosti Narození Páně.

K velkému rozšíření úcty k betlémským jesličkám dochází ve středověku. Mezi zakladatele této tradice je počítán svatý František z Assisi. Toužil prostě, způsobem co nejpodobnějším skutečné události, oslavit slavnost Narození Páně. Proto před Vánocemi roku 1223 u vsi Greccio nedaleko Assisi dal postavit jesle vystlané senem a přivedl k nim osla a vola; v tomto prostředí pak byla slavena mše svatá, při které sv. František zpíval evangelium o narození Páně. Podle legendy se mu v jeslích ukázalo Jezulátko, které sv. František dojatý k slzám pochoval v náručí. Od té doby šířili především členové františkánského řádu jesle v celé Evropě.

Již ve středověku se jesle stavěly v kostelích spolu se soškami Panny Marie a sv. Josefa (dřevěnými, kamennými nebo odlitými z vosku, často v životní velikosti). Jednotlivé postavy představovali také živí lidé, kteří předváděli scény z Ježíšova narození. Nejstarší záznamy těchto zvyků pocházejí z 14. a 15. století ze severní Francie. V době baroka se však tato představení stala čistě světskou záležitostí, z kostelů se přesunula na náměstí a církevní texty byly prokládány rozpustilými scénkami, vtipy a satirami. Ještě později se objevil zvyk předvádět scénky z Kristova narození dům od domu při vánoční koledě. Scénky a texty se zjednodušovaly a zkracovaly a vznikaly tak lidové koledy, jak je známe z 19. století.

V 16. století se vedle divadelního ztvárnění "betlémské scény" začala více rozvíjet také její výtvarná podoba. Předchůdcem těchto betlémů byly gotické skříňové oltáře s námětem narození Krista. V českých zemích šířili betlémy především členové Tovaryšstva Ježíšova. Ke kostelním jeslím se přistavovaly sošky v životní velikosti, oblékané do bohatě zdobených rouch. Průběžně se přeskupovaly podle jednotlivých scén z Kristova narození, od zvěstování přes narození až po klanění tří králů. V zemích severně od Alp byl první takovýto betlém postaven roku 1562 v Praze. Stavění betlémů se začalo rychle šířit, roku 1569 byl postaven betlém v Olomouci, kolem roku 1580 v Litomyšli. Betlémy se začaly stavět také v zámeckých kaplích, počátkem 18. století se objevují v prostředí nižší šlechty a posléze i v měšťanských domácnostech. Koncem 18. století se betlémy začaly rychle rozšiřovat i v prostředí venkova,

pravděpodobně v souvislosti s osvíceneckými reformami Josefa II., který zakázal vystavování betlémů a provozování vánočních her v kostelích.

Betlémy se zhotovovaly z nejrůznějších materiálů (dřevo, keramika, kukuřičné šustí, těsto, vosk, sádra atd.), v 19. století se objevují také betlémy tištěné na arších a přenosné skříňkové betlémy, které se používaly při koledě. V mnoha oblastech se betlémy stavěly již na začátku Adventu a byly vystaveny zpravidla až do Hromnic.

Betlém má své místo i v dnešním liturgickém prostoru. Betlémy se vystavují "k zbožné úctě věřících" (Liturgický kalendář) v kaplích a kostelích od začátku vánoční doby až do svátku Křtu Páně. V den slavnosti Zjevení Páně se přistavují figury tří králů. Pokud jsou betlémy umístěny v postranní kapli nebo v zadní části kostela, mohou být vystaveny i déle, např. do svátku Uvedení Páně do chrámu (Hromnice). V době vánoční se u betlémů konají zvláštní pobožnosti.

KOLEDA. Obchůzky po domácnostech a koledování doprovázely mnoho lidových svátků, nejvíce se však rozvinuly právě o Vánocích. Koledování původně souviselo s vírou v magické ovlivnění osudu. Proto se obřadům, spojeným s přáním zdaru, věnovala velká pozornost. Tyto obřady konali většinou nejváženější členové obce. S rozvojem křesťanství víra v účinek magických obřadů upadala, na jejich místo nastoupily modlitba a slavení mše svaté. Některé obřady však nezánikly, ale dostaly nový smysl. Přání zdaru spojené s obchůzkami rodin se stalo společenskou událostí, ale i možností pro chudé vyprositi si nějakou almužnu. Vánoční koledování začínalo již na Štědrý den, pokračovalo na sv. Štěpána a v různé podobě trvalo až do Zjevení Páně. Koledování v den svátku sv. Štěpána připomínalo také dobrotu a středrost tohoto světce, který se jako jáhen staral o chudé a hladové.

VÁNOČNÍ STROMEK. První zmínka o vánočním stromku pochází z roku 1570 z brémské kroniky. Stromek ozdobený ovocem, sladkostmi a papírovými květinami stál v cechovní budově, kam byly pozvány děti řemeslníků. V průběhu 16. až 18. století se zdobení vánočního stromku šířilo po německém území, roku 1816 stál vánoční stromek i na císařském dvoře ve Vídni. Počátkem 19. století se objevuje v českých zemích. V Praze ho prý poprvé jako překvapení pro své hosty vystrojil roku 1812 režisér Stavovského divadla Liebich, který ho znal z rodného Bavorska. Vánoční stromky se většinou zavěšovaly nad štedrovečerní stůl, nejdříve zdomácněly v měšťanských rodinách (roku 1843 psaly Pražské noviny o kupování stromku na Vánoce jako o běžné záležitosti), později se rozšířily i na venkově.

Stromeček nemá pouze dekorativní funkci, svou bohatou symbolikou poukazuje na různé rozměry obsahu Vánoc: Strom v ráji připomínající hřích lidstva a jeho propadnutí

smrti hovoří současně o příslibu: "Přijde, přijde Vykupitel..." Strom kříže, na nějž dovedla Ježíše jeho důslednost v přijetí svého poslání, propojuje Vánoce

s událostmi velikonočními. Kristus sám je - např. u Origena - kosmickým stromem, osou světa propojující nebe a zemi.